

Білоус В. С., Бровчак Л. С. Роль бібліотеки у формуванні інклюзивної компетентності майбутніх педагогів: актуальність, напрями, досвід / В.С. Білоус, Л.С. Бровчак // University library at a new stage of social communications development : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпро, НТБ ДНУЗТ, 8–9 жовтня 2020р. – Режим доступу: http://confliib.diit.edu.ua/Conf_univ_Library2020/schedConf/presentations

УДК 027.7:[37:376]

Білоус В. С., Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна. vspu.lib@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-2998-400X>

Бровчак Л. С., Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Вінниця, Україна. info@vspu.edu.ua <https://orcid.org/0000-0001-8321-9267>

Роль бібліотеки у формуванні інклюзивної компетентності майбутніх педагогів: актуальність, напрями, досвід

Objective. У пропонованій статті здійснено короткий огляд актуального стану впровадження інклюзії в Україні. Визначено важливість даної теми. Визначено термін інклюзивна освіта та показано важливість підготовки висококваліфікованих педагогів в умовах інклюзивної освіти. Проаналізовано сутність інклюзивної компетентності вчителя як наукової категорії. **Methods.** Проаналізовано публікації (журнали, книги, матеріали конференцій, публікації в соціальних мережах) у галузі бібліотекознавства та педагогіки, присвячені ролі бібліотек у формуванні інклюзивної компетентності. **Results.** Акцентовано увагу на досвід роботи бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського щодо створення інклюзивного бібліотечного простору. Використовуючи різноманітні форми і методи роботи, бібліотека сприяє впровадженню новітніх освітніх стандартів, серед яких – інклюзивна освіта. Висвітлено роль університетської бібліотеки як важливої ланки в забезпеченні інклюзивного навчання. Виділені основні напрями та аспекти впровадження інклюзивного проекту «Бібліотека без меж». **Conclusions.** Визначено подальшу стратегію діяльності бібліотеки – формування інклюзивного простору та інклюзивної бібліотеки.

Ключові слова: інклюзивна освіта, інклюзивна компетентність, інклюзивне середовище, інклюзивна бібліотека, люди з особливими потребами, бібліотека Вінницького педуніверситету

Белоус В.С., Бровчак Л.С.

Роль библиотеки в формировании инклюзивного компетентности будущих педагогов: актуальность, направления, опыт

В предлагаемой статье осуществлен краткий обзор актуального состояния внедрения инклюзии в Украине. Определено важность данной темы. Определено термин инклюзивное образование и показана важность подготовки высококвалифицированных педагогов в условиях инклюзивного образования. Проанализированы сущность инклюзивной компетентности учителя как научной категории. Акцентируется внимание на опыте работы библиотеки Винницкого государственного педагогического университета имени Михаила Коцюбинского по созданию инклюзивного библиотечного пространства. Используя разнообразные формы и методы работы, библиотека способствует внедрению новейших образовательных стандартов, среди которых - инклюзивное образование. Освещена роль университетской библиотеки как важного звена в обеспечении инклюзивного обучения. Выделены основные направления и аспекты внедрения инклюзивного проекта «Библиотека без границ». Определена стратегия деятельности библиотеки - формирование инклюзивного пространства и инклюзивной библиотеки.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инклюзивная компетентность, инклюзивная среда, инклюзивная библиотека, люди с особыми потребностями, библиотека Винницкого педуниверситета

Bilous V. S., Brovchak L. S.

**The role of the library in the formation of inclusive competence of future teachers:
relevance, directions, experience**

Abstract The proposed article provides a brief overview of the current state of inclusion implementation in Ukraine. The term inclusive education is defined and the importance of training highly qualified teachers in the conditions of inclusive education is shown. Emphasis is placed on the experience of the library of Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University in creating an inclusive library space.

Keywords: inclusive education; inclusive competence; inclusive environment; inclusive library; Vinnitsia Pedagogical University library

Introduction. Реалізація прав та можливостей для кожної людини, створення «суспільства для всіх» передбачає рівний доступ до знань та відкриває широкий аспект для розвитку кожного громадянина країни, захист та інтегрування у соціум усіх верств населення, зокрема осіб з особливими потребами, забезпечує створення комфортного інклюзивного простору. На сучасному етапі розвитку суспільства Україна знаходиться в процесі змін освітнього простору, орієнтованих на західноєвропейські стандарти. Після ратифікації нашою державою Конвенції ООН про права людей з інвалідністю стандарти забезпечення права на освіту дітей (людей) з інвалідністю стали обов'язковими для виконання Україною (Нормативний бюлетень, 2017). Інклюзивне навчання – це система освітніх послуг, що забезпечує реалізацію права на освіту осіб з особливими освітніми потребами, а також їх соціалізацію та інтеграцію в суспільство. Система інклюзивної освіти спрямована на реалізацію принципів демократії, гуманізму, справедливості, індивідуального підходу до всіх учасників навчально-виховного процесу, особливо до дітей з особливими освітніми потребами (Голюк, 2018).

Methods. Проблема інклюзивного навчання та організація інклюзивного простору є темою обговорення в Україні на державному, науковому та практичному рівнях. У пропонованій статті проаналізовано публікації (журнали, книги, матеріали конференцій, публікації в соціальних мережах) у галузі бібліотекознавства та педагогіки, присвячені ролі бібліотек у формуванні інклюзивної компетентності.

Україна приєдналась до освітнього простору інклюзивної освіти в 2012 році. Однак вітчизняні науковці почали досліджувати та акцентувати увагу на цьому процесі набагато раніше. Серед них варто зазначити: В. Бондаря, В. Бочарову, Б. Вульфову, І. Демченко, А. Капську, А. Колупаєву, В. Липу, В. Синьова, С. Харченка, М. Чайковського та ін.

У науковій царині активно проводяться дослідження, присвячені різним аспектам роботи з дітьми з особливими освітніми потребами, проводяться теоретичні й практичні форуми, видається науково-методична література тощо (Демченко, 2018). Проблема інклюзивної освіти є об'єктом досліджень фахівців в галузі психології, соціальної, інклюзивної та корекційної педагогіки (О. Акімова, В. Андрущенко, О. Голюк, О. Демченко, А. Колупаєва, К. Крутій, А. Король, І. Лапшина, З. Ленів, В. Ляхов, Л. Савчук, Т. Сак, О. Тараненко, А. Хіля та інші). Розглядаючи поняття «інклюзивне освітнє середовище», дослідники трактують його як сукупність умов, факторів та об'єктів інфраструктури, що забезпечують набуття особам з особливими потребами соціальності через включення їх до всіх ланок педагогічного процесу, вільне перебування у просторі навчального закладу, важливою складовою структурою якого є і бібліотека.

Results and Discussion. Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського приділяє велику увагу питанню інклюзії, підготовці кваліфікованих фахівців, які спроможні ефективно виконувати свої професійні обов'язки в інклюзивному середовищі. На сьогодні у Вінницькому педуніверситеті в цілому, на факультеті дошкільної, початкової освіти та мистецтв зокрема, започаткована науково-дослідна робота у сфері інклюзивної педагогіки та підготовки фахівців для роботи в інклюзивному освітньому просторі закладів дошкільної та загальної середньої освіти. Однією з ключових проблем у впровадженні інклюзії є кваліфікована підготовка майбутніх педагогів. Загальновідомо, що її ефективність значною мірою залежить від процесу формування методичної, теоретичної, практичної та психологічної готовності в студентів до педагогічної діяльності в інклюзивному середовищі (Демченко, 2016).

На нашу думку, у створенні сучасного освітнього середовища у педагогічних навчальних закладах, що забезпечувало б необхідні умови, засоби і технології для успішного навчання майбутніх вчителів, які працюватимуть з дітьми з особливими освітніми потребами, належне місце відводиться бібліотеці. На разі питання інклюзії є важливим напрямом діяльності бібліотеки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, що відображено у впровадженні інклюзивного проєкту «Бібліотека без меж» та передбачає створення інклюзивної бібліотеки, формування інклюзивного простору. Освітнянська книгозбірня, використовуючи різноманітні форми і методи бібліотечної роботи, виступає провідником гуманістичних ідеалів, популяризатором кращих зразків світової педагогічної думки, впроваджує новітні освітні стандарти, серед яких – інклюзивна освіта. Бібліотека долучається до формування інклюзивної компетентності педагогів, здійснює велику інформаційну та бібліотечно-бібліографічну роботу щодо підготовки майбутнього вчителя, який свої знання з інклюзивної освіти використовуватиме у подальшій педагогічній діяльності.

У тісній співпраці з кафедрами університету і відділом молодіжної політики та соціальної роботи бібліотека відіграє помітну роль у становленні майбутнього вчителя, у формуванні інклюзивної компетентності, сприяє професійній підготовці майбутніх фахівців, що є досить важливим та першочерговим на сучасному етапі реформування системи освіти. Реалізація цього завдання потребує комплексного підходу та передбачає докорінні зміни в організації роботи бібліотеки, налагодження тісної співпраці бібліотечних працівників з адміністрацією університету та іншими фахівцями (педагогами, психологами, медиками, соціальними працівниками).

Високий рівень компетентності передбачає володіння професійними знаннями вміннями та навичками, а також здатністю орієнтуватися у складних ситуаціях та приймати оптимальні рішення, достатній рівень необхідних професійних та особистісних якостей. Варто зауважити, що бібліотечні працівники в умовах інклюзії, крім своєї звичної діяльності, проявляють особливу увагу до категорії користувачів з особливими потребами, вміють підібрати потрібні матеріали, а також здатні прогнозувати можливі труднощі. Саме від бібліотечного працівника, його професійної готовності та майстерності залежить не лише якість інформаційного ресурсу та оперативність надання інформації, а й те, наскільки комфортно будуть почувати себе користувачі в інклюзивному середовищі.

Основною умовою створення сучасного освітнього та інформаційного середовища бібліотеки є реформування фізичного просторово-предметного оточення, формування інформаційних ресурсів та активне впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій. Цей процес характеризується загальними вимогами, серед яких є такі що забезпечують його інклюзивний контекст:

- планування роботи бібліотеки і дизайн інформаційно-освітнього простору бібліотеки має бути спрямований на розвиток особистості та її мотивації до навчання та активного використання бібліотечних послуг (відповідність освітнього та бібліотечного середовища вимогам ергономіки, широке використання нових ІТ-технологій, мультимедійних засобів, оновлення фонду бібліотеки тощо);

- розвиток інфраструктури для забезпечення різних форм бібліотечного сервісу (створення освітньої онлайн платформи з навчальними і методичними матеріалами для різних категорій користувачів, що допоможе надавати бібліотечні послуги дистанційно);

- реалізація ідей інклюзивної освіти (створення умов для навчання користувачів бібліотекою та її ресурсами користувачів з особливими потребами; запровадження індивідуальних програм розвитку, серед яких корекційно-реабілітаційні заходи, психолого-педагогічний супровід та необхідні засоби навчання). Враховуючи вищезазначене, бібліотека визначила два основні пріоритетні напрями роботи щодо інклюзивної освіти:

1. Поліпшення обслуговування осіб з особливими освітніми потребами та створення для них комфортних умов щодо задоволення інформаційних потреб.

Це передбачає, по-перше, створення безбар'єрного середовища закладу освіти та бібліотеки, а зокрема, облаштування прилеглої території для комфортного пересування людей з інвалідністю, встановлення пандусів, обладнання сходів спеціальним маркуванням та покриттям, відповідна ширина дверних прорізів та коридорів, відсутність

порогів та перепадів висоти підлоги, наявність тактильних табличок-вказівників, спеціальне обладнання санвузлів тощо. По-друге, наявність інклюзивних ресурсних зон та їх облаштування у відповідності до особливих потреб користувачів бібліотеки: спокійний інтер'єр, спеціальні архітектурні рішення, мобільні комфортні меблі, поліфункціональність приміщення (зонування), комп'ютерне та мультимедійне обладнання, спеціальні дидактичні матеріали, комп'ютерні програми та засоби сприйняття інформації, пристосовані до потреб учнів з різними вадами розвитку тощо.

Відповідно до чинних нормативно-законодавчих документів у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського приділяється належна увага питанню забезпечення дотримання прав осіб з інвалідністю та інших мало мобільних груп в усіх сферах навчального процесу та повного їх включення в соціум, а також створенню безперешкодного доступу для осіб з обмеженими фізичними можливостями на рівні з іншими особами. Приміщення університету доступні, мають універсальний дизайн. Постійно проводяться заходи щодо створення та вдосконалення безбар'єрного простору для всіх категорій людей з інвалідністю: з порушеннями опорно-рухового апарату, зору, слуху та інших маломобільних груп: людей похилого віку, вагітних жінок, батьків з дітьми та інших. У Вінницькому педуніверситеті здійснено облаштування:

- ліфтів, пандусів, спеціального підйомника та інших засобів доступності для людей з порушеннями опорно-рухового апарату;
- на сайті університету використовуються різноманітні візуальні елементи: створені сторінки «Віртуальний тур» та «Дистанційна освіта»; сайт бібліотеки містить озвучену «Візитівку сайту» та аудіо полицю для людей з порушеннями зору.
- здійснюється дублювання важливої звукової інформації текстами, використання систем звукопідсилення для людей з порушеннями слуху (використання навушників).

Бібліотека Вінницького педуніверситету методами та формами бібліотечної діяльності долучається до заходів щодо створення належного соціального захисту і підтримки, соціальної інтеграції, створення рівних можливостей для самореалізації, повноцінного життя, здобуття освіти і працевлаштування, залучення осіб з обмеженими фізичними можливостями до духовного, культурного життя. У бібліотеці створено універсальний простір, доступний для кожного користувача. Належна увага приділяється особам з особливими потребами. Створено умови для комфортного розміщення у приміщенні бібліотеки, для мінімальних витрат часу і зусиль на задоволення читацьких потреб відвідувачів. На сьогодні приміщення бібліотеки є доступним для осіб з

обмеженими фізичними можливостями та маломобільних груп населення. Вхід до корпусу облаштовано пандусом із поручнями. Центральний вхід бібліотеки розташовано на рівні підлоги внутрішніх приміщень, вхідні двері дозволяють безперешкодний доступ до бібліотечних приміщень. Внутрішній простір бібліотеки дає можливість безпечного пересування особам на візках, вхідні двері дозволяють без проблем потрапити до зали електронної інформації та читальної електронної зали.

2. Допомога та сприяння освітньому процесу в університеті щодо запровадження інклюзивної освіти шляхом розробки низки форм та методів інформаційно-бібліотечної роботи на допомогу майбутнім педагогам.

Організація інклюзивного середовища у книгозбірні передбачає не лише пристосування приміщення та самого робочого місця до обслуговування та надання інформації користувачам з особливими потребами, а й навчально-методичне забезпечення, індивідуальний підхід до кожного, консультації, що є підґрунтям розвитку інтересу студента до навчання. Особливістю діяльності сучасної бібліотеки як інституції соціалізації молоді з обмеженими фізичними можливостями є інтеграція цієї категорії користувачів у життя громади, що реалізується через освітню, дозвіллеву, творчу, інформаційну та волонтерську діяльність (Білоус, 2020).

Бібліотека бере активну участь у конференціях, нарадах, семінарах, форумах з інклюзії (Міжнародний конгрес на базі Вінницького педуніверситету зі спеціальної педагогіки, психології та реабілітології «Освіта дітей з особливими потребами: від інституалізації до інклюзії», відзначення Міжнародного дня людини з синдромом Дауна, організувала книжково-ілюстративні виставки: «Сонячні діти», «Всі ми рівні, всі ми різні»). Спільно з ГО «Вінниця. Даун. Синдром» брали участь у оформленні фотовиставки «Ми різні, але ми серед вас!» та у благодійній акції).

Виходячи з необхідності поліпшення обслуговування осіб з особливими освітніми потребами та створення для них відповідних умов щодо задоволення їхніх інформаційних потреб, розроблено та здійснено низку перетворень задля якісного їх обслуговування та створення своєї інклюзивної бібліотеки (Білоус, 2020). Обслуговування користувачів з особливими потребами передбачає дистанційний доступ до ресурсів бібліотеки. Працівники бібліотеки розробляють веб-середовище дистанційного навчання. Значну допомогу у популяризації інклюзивного навчання надає сайт бібліотеки, на якому представлені матеріали для людей з особливими потребами: візитка сайту, віртуальна аудіо полиця художніх творів, посилання на корисні сайти. У планах бібліотеки – аудіо версії окремих сторінок сайту.

Для задоволення потреб сучасного користувача, забезпечення оперативного доступу до всіх бібліотечно-інформаційних ресурсів бібліотека освоює і активно впроваджує сучасні досягнення в галузі інформаційних, комунікаційних і мультимедійних технологій у бібліотечні процеси. У межах основних функціональних обов'язків бібліотекарі надають послуги безкоштовного доступу до Інтернету, отримання інформації електронною поштою, інформаційно-консультативну підтримку, пошук навчально-інформаційних сайтів, консультації з використання ПК та електронних ресурсів (Білоус, 2018). Використання інформаційно-комунікаційних технологій є суттєвим чинником ефективності навчання студентів з особливими потребами, впровадження інклюзії у бібліотечному просторі та позитивних змін у формуванні інклюзивної компетентності. Вони відкривають широкі можливості для покращення якості освіти, її доступності. Окрім того, впровадження ІКТ допомагає стати бібліотечним послугам більш ефективними, якісними та цікавими.

Бібліотека здійснює велику інформаційну та бібліотечно-бібліографічну роботу щодо підготовки майбутнього вчителя, який свої знання з інклюзивної освіти буде використовувати у подальшій педагогічній діяльності. Бібліотека володіє значним масивом літератури з інклюзії, яка все більше стає предметом підвищеної уваги. Паперові та електронні ресурси бібліотеки на допомогу інклюзивній освіті представлені науковими і популярними виданнями. У фонді книгозбірні є книги, видані у рамках виконання проєкту «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні». Бібліотека сприяє справі виховання у студентській молоді кращих людських і громадянських якостей, розширення інтелектуальних здібностей, інформує про інформаційні ресурси на допомогу навчанню та вихованню дітей з особливими потребами. Зміст виховної роботи включає розвиток інклюзивної освіти, формування у студентів гуманістичного світогляду, гуманного ставлення до людини, суспільства, формування толерантності, милосердя та християнської моралі. Серед найпоширеніших видів культурно-просвітницької роботи бібліотеки, де розглядаються питання інклюзії, відзначимо такі: книжкові виставки; віртуальні виставки; інформаційні та інформаційно-тематичні огляди; тематичні, тематично-коментовані та інформаційні перегляди; бесіди, зустрічі, презентації; Дні кафедри; Дні інформації тощо. Бібліотекою організовані книжкові виставки: «Інклюзивна освіта та управління школою», «Інклюзивна освіта», «Основи інклюзивної освіти» (Білоус, 2018). Бібліотека надає «пільговий» доступ до інформаційних ресурсів, за бажанням – можливість користуватися «нічним абонементом», проводить консультації для роботи з комп'ютером та Інтернетом, сприяє включенню в життя університету та бібліотеки, дбає про організацію цікавих культурно-просвітницьких заходів, проводить майстер-класи у клубі «Креативне рукоділля».

Conclusions. Отже, в реалізації основних принципів інклюзивної освіти бібліотека формує інклюзивний простір та створює інклюзивну бібліотеку, як для тих, хто навчається і потребує особливих умов та сприяє формуванню інклюзивної компетентності майбутніх педагогів, так і для майбутніх фахівців інклюзивної освіти. З метою поліпшення обслуговування осіб з особливими потребами, створення інформаційних продуктів та послуг, а також для ознайомлення з кращими практиками роботи з інклюзією бібліотека розробила відповідні заходи, намітила стратегію діяльності у даному напрямі та визначила основні форми роботи. Ми розуміємо, що переорієнтація на нові форми роботи дозволить підвищити престиж бібліотеки як соціальної інституції, здатної допомогти молодій людині з обмеженими можливостями інтегруватися в навчальному середовищі, майбутньому вчителю здобути знання з інклюзивної освіти та впроваджувати набуті знання на практиці. Саме тому стратегією діяльності книгозбірні є створення інклюзивної бібліотеки, основними критеріями якої є: доступність бібліотеки, її ресурсів і послуг; інноваційні методи обслуговування та надання адаптованих ресурсів для користувачів з особливими потребами; упровадження інформаційно-просвітницької діяльності шляхом участі у конференціях, семінарах, засіданнях за круглим столом, тренінгів, майстер-класів з питань організації інклюзивної освіти; взаємодія з кафедрами університету, бібліотеками, громадськими об'єднаннями тощо (Білоус, 2018).

Список використаних джерел

- Білоус В.С. Формування та використання електронних ресурсів у бібліотеці Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. URL: <http://journals.dnpb.gov.ua>
- Білоус В.С. Інклюзивне середовище бібліотеки: стратегія розвитку *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистісного зростання дитини з особливими освітніми потребами*: збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю, м. Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2018. Т.1. С.31-34.
- Білоус В.С. Освітнянська книгозбірня – територія інклюзивного простору. *Бібліотечний форум: історія, теорія і практика*. 2020. 1. С. 17-20.
- Голюк О., Смоляк І. Формування інклюзивної компетентності майбутніх педагогів. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистого зростання дитини з особливими освітніми потребами*. Вінниця. 2018. 1. С.42-46.

Демченко І.І. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутнього вчителя початкових класів до професійної діяльності в умовах інклюзивної освіти: автореф. дис. ...д-ра пед. наук. Умань. 2016. 46 с.

Демченко О.П. Формування інклюзивної компетентності майбутніх педагогів в умовах закладу вищої освіти: напрями, проблеми, досвід. *Інклюзивна освіта як індивідуальна траєкторія особистого зростання дитини з особливими освітніми потребами*. Вінниця. 2018. 1. С.6-11.

Закон України №2145-VIII. «Про освіту». *Відомості Верховної Ради України*. 38-39. 380. URL: zakon.rada.gov.ua

Нормативний бюлетень: довідник. Інститут спеціальної педагогіки НАПН України. Київ; Чернівці. 2017. 48 с.

References

Bilous, V. S. (2018). Formuvannia ta vykorystannia elektronnykh resursiv u bibliotetsi Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. URL: <http://journals.dnpb.gov.ua>

Bilous, V. S. (2018). Inkliuzyvne seredovyshe biblioteki: stratehiia rozvytku. Inkliuzyvna osvita yak individualna traiektoriia osobystisnoho zrostannia dytyny z osoblyvymy osvitimy potrebamyiu Vinnytsia. 1. 31-34.

Bilous, V. S. (2020). Osvitianska knyhozbirnia – terytorii inkliuzyvnoho prostoru. Bibliotechnyi forum: istoriia, teoriia i praktyka. 1. 17-20.

Holiuk, O., Smoliak, I. (2018). Formuvannia inkliuzyvnoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv. Inkliuzyvna osvita yak individualna traiektoriia osobystisnoho zrostannia dytyny z osoblyvymy osvitimy potrebamy. Vinnytsia. 1. 42-46.

Demchenko, I. I. (2016). Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv do profesiinoi diialnosti v umovakh inkliuzyvnoi osvity: avtoref. dys. ... d-ra. ped. nauk. Uman. 46.

Demchenko, O. P. (2018). Formuvannia inkliuzyvnoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv v umovakh zakladu vyshchoi osvity: napriamy, problemy, dosvid. Inkliuzyvna osvita yak individualna traiektoriia osobystisnoho zrostannia dytyny z osoblyvymy osvitimy potrebamy. Vinnytsia. 1. 6-11.

Zakon Ukrainy №2145-VIII. «Pro osvitu» (2017). Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 38-39. 380.
URL: zakon.rada.gov.ua

Normatyvnyi biuleten: dovidnyk (2017). Instytut spetsialnoi pedahohiky NAPN Ukrainy. Kyiv;
Chernivtsi. 48.